

ՏՏԴ 82.09(479.243)

Գրականագիտություն

ՀՈՒՄԱՆԻԶՄԻ ԵՎ ՄԱՔԱՌՄԱՆ ՓԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ ԵՐԳԵՐՈՒՄ

Ամալյա ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանալի բաներ՝ ազատագրական պայքար, ազատամարտի պոեզիա, արցախյան շարժում, դարաբաշխյան հիմնախնդիր, բանաստեղծություն, պոեզիա պատկեր, մետաֆոր, այլաբանություն, ենթատեքստ, հույսահիգ:

Ключевые слова: освободительная борьба, военная поэзия, арцахское движение, карабахская проблема, стихотворение, поэтический образ, метафора, аллегория, мотив, гуманизм.

Keywords: liberating fight, military poetry, Artsakh movement, Karabakh problem, poem, poetic image, metaphor, allegory, motive, humanity.

А. Григорян

Философия гуманизма и борьбы в арцахских освободительных песнях

В данной статье литературовед Амалия Григорян обратилась к национально-освободительным произведениям арцахских писателей, в частности, Мовсеса Яхшунца и Юрия Саакяна. Автор научно проанализировала основные произведения писателей на военную тематику и пришла к интересным заключениям. Свои литературоведческие исследования и наблюдения Амалия Григорян провела на фоне как армянской, так и русской и зарубежной литературы.

A. Grigoryan

The Philosophy of Humanism and Struggle in the Artsakh Liberation Songs

In the article literary scholar Amalya Grigoryan refers to Artsakh writers' national liberation works, particularly, Movses Yakhshunts' and Yuri Sahakyan's works. The author conducts scientific analysis of writers' main works on military themes and comes to interesting conclusions. The literary researches and observations are conducted on the background of the Armenian, Russian and foreign literature.

Այս հոդվածում գրականագետ Ամալյա Գրիգորյանը անդրադարձել է Արցախի գրողների և, մասնավորապես, Մովսես Եսայանի և Յուրի Սահակյանի ազգային-ազատագրական պայքարն արտացոլող ստեղծագործություններին: Հեղինակը գիտական վերլուծության է ենթարկել հեղինակների պատերազմական թեմայով գրված գլխավոր երկերը և կատարել հետաքրքիր եզրահանգումներ: Իր գրականագիտական հետազոտություններն ու դիտարկումները Ամալյա Գրիգորյանը կատարել է ինչպես հայ, այնպես էլ ռուս և համաշխարհային գրականության ընդհանուր համապատկերում:

Ազգի մտավորականը՝ լինելով ժողովրդի տրամադրությունների ու իդեոլոգիայի արտահայտիչը, ազատագրական պայքարի բոլոր փուլերում էլ հայտնվել է իրադարձությունների կենտրոնում: Նա հանդես եկավ ոչ միայն որպես ժողովրդական արդար ցասման ու ընդվզումների գաղափարախոս, այլև՝ ընթացք տվեց պայքարին: Այս առումով անգնահատելի դերակատարություն ունեցան խորհրդային տարիներին այլախոս ճանաչված այնպիսի գրողներ, ինչպիսիք են, ասենք, Հովհաննես Ծիրազը, Պարույր Սևակը... Հովհաննես Ծիրազի «Ղարաբաղի ողբը» հանճարեղ բանաստեղծությունը կոմունիստական գաղափարներով կաղապարված իրականության մեջ պայթեց ժամանակի միանգամից փոխելով միջնորդուն ու մարդկանց հայացքները, պարզեց դառը ճշմարտությունը: Ճիշտ է, այն պարբերական մամուլում կամ գրքերում չէր տպագրվում, բայց ձեռագիր վիճակում ձեռքից-ձեռք էր անցնում, ուսանողության միջոցով հասնում Արցախ, Սփյուռքում տարածվում ավելի հաճախակի դարձնում նրա հեղինակի տնային կալանքները խորհրդային իշխանությունների կողմից: Դա մեր դժվարին պատմության մեջ այնպիսի մի ժամանակաշրջան էր, երբ իսկական հայրենասիրությունը դիտվում էր որպես հայրենադավություն, երբ ճշմարիտ խոսքի հեղինակներին ենթարկում էին հալածանքների ու անասելի կտտանքների: Սակայն Ծիրազի բարձր ժողովրդականությունը նրան փրկում էր իշխանական ծայրահեղ գործողություններից: «Ղարաբաղի ողբը» մեր քնարերգության պատմության մեջ Մկրտիչ Պեշիկթաշյանի «Ձկնայան երգեր»-ից, Միքայել Նալբանդյանի «Ազատություն» մոնումենտալ բանաստեղծությունից հետո կազմում է մի գեղեցիկ երրորդություն, այն միանգամից բացեց միլիոնավոր մարդկանց ստով ու կեղծիքով շղարշված աչքերը, միջնորդող փոխեց.

Ղարաբաղը մորս կանչն է,
Ինձ է կանչում հույսով տրտում,
Ղարաբաղը իմ կակաչն է,

Կարմիր, բայց սև ունի սրտում¹:

Ղարաբաղը Ադրբեջանին բռնի կերպով կցվելուց հետո, Հովհաննես Ծիրագն առաջին անգամ գեղարվեստական այսպիսի բարձր մակարդակի խոսքով անդրադարձավ դարաբաղյան հիմնախնդրին, ըմբոստացավ անարդարության դեմ, ազատասիրական իր գաղափարների շուրջ համախմբեց ամբողջ հայությանը: Նա այնպիսի պատկերներով ամրագրեց ճշմարտությունը, որ մի ամբողջ խորհրդային երկրի պետական մեքենա չկարողացավ անգամ առարկություն գտնել: «Ղարաբաղը մորս կանչն է ...»: Եվ եթե նկատի առնենք նաև այն հանգամանքը, թե մայրական սերն ինչպիսի մեծ ու էական նշանակություն ունի մեծ պոետի համար (մանավանդ՝ նրա համար մայրը պատկերն է մայր հայրենիքի), ապա պարզ կդառնա, թե ինչպիսի խորքովու վեհությամբ է բանաստեղծի կողմից բարձրագույն Ղարաբաղը մայր Հայաստանին վերադարձնելու հարցը: Եվ որքան էլ հույսը լինի «սրտում», այնուամենայնիվ, այն հորդորում ուկոչում է խիզախման: Հիրավի, մեծ հերկերի սերմնացան է Հովհաննես Ծիրագը, որի գաղափարները ոչ միայն ծլեցին մարդկանց սրտերում ու մտքերի մեջ, այլ արգասավորվեցին, տվին իրենց ցանկալի պտուղները: Հայկական ժողովրդական իմաստությունն ասում է՝ այն, ինչխոսքն է անում, աշխարհում այլ մի ուժ չի կարող կատարել:

Ազգային ազատագրական պայքարի գաղափարները, բնականաբար, նորովի էին արձագանք գտնում Արցախում, ծիլեր տալիս հոգևոր դաշտում: Անշուշտ՝ նաև գրողների շրջանում: Եվ ոչ միայն Մովսես Յախշունցն ի սկզբանե հայտնի էր Արցախում՝ որպես ժուռալ լեզվի և գրականության լավագույն մասնագետներից մեկը: Սակայն շուտով նա հայտնվեց ազերական անվտանգության աշխատողների ուշադրության կենտրոնում: Պատճառը՝ Մովսես Յախշունցը գրում է բանաստեղծություններ և այն էլ՝ ազգային (ազերիների բնորոշմամբ՝ նացիոնալիստական) բնույթի: Եվ պատահական չէ ամենևին, որ երբ սկսվեց արցախյան ազատագրական շարժումը, առաջիններից մեկը Ծուշիի բերդում հայտնվեց արդեն պատկառելի տարիքի հասած (ութաունամյակին մոտ), տնտղությունը գրեթե կորցրած մանկավարժ բանաստեղծը, որը ոչ միայն գեղարվեստական խոսքով, այլ գործով ևս մասնակցում էր շարժմանը՝ իր տղաների հետ, ամբողջ ընտանիքով: Ի դեպ, նրա որդուն՝ արձակագիր ու բանաստեղծ Էդվարդ Մաֆարյանին ևս երկար ժամանակ կոտանքների ենթարկեցին Բաքվի բանտերում: Միայն գրողներ Միլվա Կապուտիկյանի և Զորի Բալայանի միջամտությունն օգնեց, որ, Մոսկվայի միջոցով, բանտից ազատվի Մ. Յախշունցը:

Ազերական կարգերն ու բարքերն արցախցուն չէին կարող բավարարել, դրանք խնդում էին իրականությունը, մարդկանց ճակատագրերը, մղում ստրկության: Ահա թե ինչ է գրել այդ մասին Մ. Յախշունցն իր «Մի կյանքի պատմություն» բանաստեղծության մեջ:

Բայց իմ կյանքի վրայով
Մի թուրք անցավ անողորմ,
Եվ ինձ տրված շնորհին
Ես մնացի անհատորդ²:

Բանաստեղծի «իմ կյանքի վրայով» պատկերի մեջ խտացված է ոչ միայն մեկ անհատի, տվյալ պարագայում՝ հեղինակի, այլ ամբողջ Ղարաբաղ աշխարհի կերպարը: Բաքուն ամեն ինչ անում էր դարաբաղցու ձայնը խլացնելու, նրա աստվածատուր շնորհներն ի չիք դարձնելու, ոչնչացնելու համար: Եվ իր հող ու ջրին, իր աստվածային աշխարհին նվիրված մարդը չի կարող չըմբոստանալ: Նրա խոստովանությունն անգամ ընդվզում է դիտվում ազերիների կողմից. «Նախ քեզ, հայրենի հող իմ, Ապա՝ Աստծուն եմ պաշտում»³: Մա ոչ միայն պարտքի զգացողություն է, ինչպես ասում են, այլ բնական օրինաչափություն: Հասկացություններ, որոնք, ի վերջո, ներդաշնակված են մեկ միասնական գաղափարի մեջ՝ անկախ նրանից, թե ինչպես դրանք կմեկնաբանվեն այս կամ այն մտածողի կողմից: Այսպիսի հետաքրքիր դիտարկումներ ունի գերմանացի իմաստասեր Ծոսայնեթ Ռուդոլֆը. «Մարդն ազատ է միայն, եթե իր կյանքի ամեն մի ակնթարթին ի վիճակի է հետևելու ինքն իրեն: ... Ազատությունից կատարված գործողությունը չէ բացառում է բարոյական օրենքները, այլ ներառում դրանք: Միայն թե այդ գործողությունն ավելի բարձր է կանգնած սուկ օրենքների կողմից թելադրված գործողությունից: Ինչու պետք է սիրուց կատարված իր գործողությունն ավելի քիչ ծառայի համընդհանուր բարօրությանը, քան գործողությունը, որ կատարել են միայն այն պատճառով, որովհետև համընդհանուր բարօրությանը ծառայելը են ընկալում են որպես պարտք: Մոսկ պարտքի հասկացությունը բացառում է ԱԶՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, որովհետև չի կամենում ընդունել անհատականը, այլ պահանջում է վերջինիս

¹ Մուրադյան Ս., Հովհաննես Ծիրագ, գիրք Ա, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2012, էջ 253:
² Յախշունց Մ., Երկնամերձ երկիր, Էդիթ Պրինտ, Երևան, 2007, էջ 14:
³ Նույնտեղում, էջ 131:

ենթարկումը համընդհանուր որևէ նորմի: Գործողությունների ազատությունը մտածելի է միայն էթիկական ինդիվիդուալիզմի դիրքից»¹:

Ազատության, պարտքի ու գործողությունների մասին Յաշտունց գեղագետն ունի իր սեփական մոտեցումները, որոնք լավագույն արտահայտություն են գտել նրա պոեզիայում, առավել ևս՝ պատերազմական թեմաներով գրված գործերում: Այս առումով հատկանշական է բանաստեղծի «Օրհներգ» բանաստեղծությունը, ուր նա միասնականության կոչ է անում հայ ժողովրդին, հորդորում անվեհեր մնալ ազատության ու անկախության համար պայքարում, որովհետև փրկությունը միայն ու միայն «ինքնիշխան մեր նոր պետության» մեջ է տեսնում.

Ազատված ընդմիջտ կապանքներից հին՝
Յուրաքանչյուր հայ կրայլի առաջ,
Կանգնի այն ուղին, երկար, դժվարին՝
Իր բաժին բեռը ուսերին առած:

Եվ աստղապատկան մեր Մասիսները
Մեր սրտերի մեջում եր դրոշին
Կտանենք առաջ՝ հիշելով մի բան,
Որ դեռ աշխարհում ուժն է որոշիչ²:

Չնայած երկիրը «գործերով շրջապատված, գործերով շրջապատված»³ է, բայց գրողը միշտ լավատեսորեն է մոտենում Արցախի հիմնախնդրին ու իր տրամադրությունը հաղորդում զինակիցներին, որովհետև իր ազգի ու Արցախի հաղթանակը տեսնում է հայոց քաջերի մեջ: Նա գտնում է, որ ինչքան էլ «գողերով շրջապատված, գելերով շրջապատված» լինի Արցախը, մեկ է՝ չի պարտվի, որովհետև ապավինում է ինքն իր ուժին, իրենքին հզորությանը, որը անկոտրելի է, որովհետև արդարության համար է կռվում.

Քաջանց երկիր, փոքր ածու,
Բարձրագնա դու իմ Արցախ,
Քո անունն է մակընթացվում
Դեպի ափր արդարության⁴:

Բանաստեղծն անդրադառնալով Մովսես Խորենացուց մեզ հասած բավականին դիպուկ և իմաստուն արտահայտությանը՝ «փոքր ածու», միաժամանակ մեր նախնիների կատարած սխրանքների մասին է հիշեցնում. «Որովհետև մենք թեպետ փոքր ածու ենք և թվով շատ սահմանափակ ու գործյալք թույլ և շատ անգամ օտար թագավորությունների կողմից նվաճված, բայց և այնպես մեր երկրումն էլ գրելու և հիշատակելու արժանի շատ սխրագործություններ են կատարվել...»⁵: Պոետը հաստատում է, որ ինչքան էլ դժվարին է եղել մեր ճանապարհը պատմության քառուղիներում, այնուամենայնիվ, մենք հաղթահարել ենք այն, քանզի և մեր գործն է արդար, և նպատակը՝ վեհ. «Թող չլինենք մենք հուսահատ»: Գրողի յուրաքանչյուր հարցականի մեջ անգամ՝ կողավորված բարձր հավատով, կա նաև պատասխան.

Գերության մեջ այս բռնադատ,
Հայահալած ու հայաջինջ,
Ոնց մնացիր դու այնքան դար
Հայապատկեր ու հայաջիղ:

Խոսելով, հիրավի, մեր գրականագիտության մեջ դեռևս ի՞ր արժանի գնահատականը չստացած բանաստեղծ Մովսես Յալաչունցի մասին, մեր գրողներն ու գրականագետները փորձել են անսխալ ձևով տալ նրա պոետական նկարագիրը: Եվ յուրաքանչյուրը տեսել է իր Յալաչունցին: Արձակագիր Մկրտիչ Մարգարյանը բանաստեղծի կերպարում առանձնացրել է բնապաշտությունը («Մովսես Յալաչունցն արցալսցի է և նրա պոետական սերը բնապաշտությունն է»⁶): Գրականագետ Ջավեն Ավետիսյանը համաձայն է արձակագրի տված գնահատականին, միայն թե ունի իր հավելումը. «Յալաչունցը բնապաշտ է բառիս ոչ փիլիսոփայական իմաստով, այլ դրանից դուրս, իբրև բնության մարդ, բնության անվախճան ձայնն ունկնդրող, նրա անքնին դաշնության խրհուրդը որոնող բանաստեղծ»⁷: Գրող Վարդան Հակոբյանը խոսելով Մովսես Յալաչունցի պոեզիայի մասին, շեշտը դնում է նրա ազգային-ազատագրական շարժմանը նվիրված գործերի վրա, նրան ներկայացնում որպես մարդ-բանաստեղծ.

¹ Շտայներ Ռ., Ազատության փիլիսոփայություն, Մարգիս Խաչենց, հրատ., Երևան, 1998, էջ 113:

² Յալաչունց Մ., Երկնամերձ երկիր, Էդիթ Պրինտ, հրատ., Երևան, 2007, էջ 229:

³ Նույն տեղում, էջ 241:

⁴ Նույն տեղում, էջ 234:

⁵ Խորենացի Մ., Պատմություն Հայոց, Հայաստան, հրատ., Երևան, 1968, էջ 70:

⁶ Յալաչունց Մ., Երկնամերձ երկիր, Էդիտ Պրինտ, Երևան, 2007, էջ 306:

⁷ Նույն տեղում, էջ 320:

«Յախշունցն արցախյան համազգային շարժման ակունքներում էր իր տղաներով, գերդաստանով, տնով, շենով ու բանաստեղծությամբ»¹: Իհարկե, տարբեր անդրադարձներում մոտեցումները տարբեր են, բնականաբար, բայց կարևոր մի խնդրում բոլորը նույն «կենտին են խփում»՝ ընդգծելով Արցախին, իր ժողովրդին, հանդ ու քարին նվիրված մարդու և պոետի կերպարը: Իսկ ահա գրողՍաղաթել Վարությունյանն իր խոսքում փորձում է ամփոփել բոլոր կարծիքները. «Յախշունցի խորաթափանց մտքերն ու համեմատությունները, զարմանալի մետաֆորները հաճախ դուրս են պրծնում նրա համեմատության կաշկանդող զսպաշապկից, ցույց տալով, որ մենք գործ ունենք իր սեփական աշխարհն ունեցող իսկական տաղանդի հետ:

Յախշունցը նորարար է բառի իսկական իմաստով: Նրա նորարարությունը ցուցադրական չէ՝ տնեք, թե՛ ինչեր կարող են անել: Յախշունցի նորարարությունը օրգանական է, քլսում է նրա էությունից և հաճախ այնքան աննկատ է, որ դա քչերն են նկատում, իսկական հասկացողները միայն: Նոր է մտածողությունը, նոր են պատկերները և հանգերը: Համո Սահյանը ճիշտ էր ասում՝ նրան շատ է խանգարել հեռավոր, Աստծու կողմից մոռացված մի գյուղում ապրելը՝ հեռու գրական շրջանակներից, ասուլիսներից և վերջապես՝ հրատարակվելու հնարավորություններից: Նա այն մարդկանցից չէր, որ նամակներով ու բավարարված խմբագրություններն ու հրատարակչությունները, բայց լավ է իմացել իր և իր ստեղծած գործերի արժեքը»²:

Ականավոր գրականագետ Սերգեյ Սարինյանը բարձր գնահատելով Մովսես Յախշունց մարդու և բանաստեղծի գործունեությունը, գրել է.«Գիտեմ չափազանցության սահմանը, բայց չեմ վարանում Օշականի արտահայտությամբ հավաստելու, որ Յախշունցը «իրավ բանաստեղծ է», և բանաստեղծ է ոչ թե՛ ինքնուսի բանահյուսական հանգով, այլ հասկացության դասական ըմբռնմամբ»³:

Այո, յուրաքանչյուր ճշմարիտ բանաստեղծ իր կյանքով ու ճակատագրով ոչ միայն մասնակիցն է դառնում իր ժողովրդին վիճակված ուրախությունների ու ցավերի, այլ լիովին կիսում է դրանք, ավելին, պայքարի մեջ է մտնում հանուն ազգի վաղվա, նրա պայծառ ապագայի: Եվ այս տեսանկյունից եթե մոտենալու լինենք, ապա պիտի խոստովանենք, որ արցախյան գոյամարտը մի նոր փորձաքար էր, որցույցտվեց, թե՛ ազատագրական շարժման ազգային ավանդույթներն ինչպես կարող են մարդկանց մղել նոր սխրանքների ու հերոսական գործերի՝ թե՛ գրչով, թե՛ զենքով:

Արցախյան համազգային շարժումն առանձնացավ մեր պատմության մեջ մի կարևոր ու էական կողմով ևս, այն իր մեջ ընդգրկեց յուրաքանչյուր հայի՝ աշխարհի որ ծագում էլ նա լինեք, ամբողջ հայությանը, ժողովրդին: Եվ, անշուշտ, պայքարի հաջողության գրավականներից մեկն էլ հենց դա է: Անվանի բանաստեղծ Յուրի Սահակյանը, որը ուտխոր մանկությունից ի վեր, հաստատվել էր մայր Վայսատանում: Սակայն նրա արյան քջիջներում, ինչպես ասում են, միշտ խոսում են ծննդավայր Արցախն ու արցախցին: Եվ օրինաչափ է, որ ազատագրական շարժման գաղափարախոսներից մեկն էլ, «էն գլխից», դարձավ հայ մանկագրության մեջ արդեն անուն հանած պոետ Յուրի Սահակյանը: Այսպես, անցյալ դարի վաթսուհիններին, երբ քաղաքական «ձնհալ» էր սկսվել խորհրդային երկրում, ծնունդ առավ Յուրի Սահակյանի «Մի քնեք, տղաներ» բանաստեղծությունը, որը պափության ու պայքարի կոչ էր փաստորեն և իր տողատակերում ավելի շատ մտքեր էր պարունակում, քան բառերի մեջ: Չարթուցիչի առաքելություն էր ստանձնել այդ բանաստեղծությունը: Եվ ահա մի օր, ինչպես վկայում են ականատեսները, բանաստեղծ, երգահան Գուրգեն Գաբրիելյանը, երբ սկսվել էին առաջին հանրահավաքները, շարքերի առջևից ընթանում էր երգի վերածված այդ բանաստեղծությունը շուրթերին, իսկ ընկերները՝ միանալով մեկը-մեկին, ձայնակցում էին.

Ներիաթում որոշ են Չարը և Բարին:
 Ներիաթի վերջում միշտ հաղթում է Բարին:
 Ներիաթը հավատ է պատմողի համար.
 Չքնեք, տղաներ, չքնեք,
 Կյանքը ձեր նոր ընթացք կունենա:
 Չքնեք, տղաներ, չքնեք,
 Ով քնեց՝ հազիվ թե արթնանա⁴:

Այստեղ բանաստեղծը դիմում է այլաբանության՝ բանաստեղծության քսանմեկ տողի մեջ խտացնելով ամբողջ դարաշրջանի տագնապները, նա ներկայացնում է դաժան ժամանակի նկարագիրը՝ «Ով քնեց՝ հազիվ թե արթնանա»: Դա խորհրդային տիրող կարգերի ընդհանուր պատկերն է, ուր «քնելը» հավասարագոր է մահվան, որովհետև Չարն ամենուրեք է, որովհետև

¹Նույն տեղում, էջ 326:
² Յախշունց Մ., Առեղծվածներ, Նաիրի, հրատ., Երևան, 1998, էջ 8:
³ Յախշունց Մ., Երկնամերձ երկիր, Էդիտ Պրինտ, հրատ., Երևան, 2007, էջ 315:
⁴ Սահակյան Յ., Վեց գրքից, Սոնա, հրատ., Ստեփանակերտ, 2011, էջ 59:

«Չարն ունի հազար ձև ու դեմք,
Գեղեցիկ աչքեր, ժպիտներ, խոսքեր»:

Յուրի Սահակյանը կարողացել է բարձր վարպետությամբ կառուցել իր խոսքը, նոր, բոլորովին այլ իմաստով ու բովանդակությամբ բառափոխել մտքերը: Եվ դա բանաստեղծի գրական բազմաթիվ հնարանքներից մեկն է: Արցախյան շարժման կարգախոսներից դարձան Յու. Սահակյանի

«Չքներ տղաներ, չքներ,
Ըվ քնեց՝ հազիվ թե արթնանա»

տողերը՝ փիլիսոփայական ենթատեքստի խտացումներով, ասելիքի բազմապիսի շերտերով ու ժողովրդական պարզությամբ, քնարական նուրբ մեղեդայնությամբ:

Բանաստեղծ Յուրի Սահակյանը, ինչպես յուրաքանչյուր հայ մարդ, իր կաշվի և հոգու վրա զգաց պատերազմի ամբողջ դաժանությունը, նրա բոլոր արհավիրքները: Եվ գրողի գրիչն արարեց նոր գործեր՝ ելած պատերազմի թեժ բովից:

Գեղարվեստական բարձր մակարդակով են գրված Յուրի Սահակյանի «Ավարայրի դաշտում», «Պատերազմ», «Այլին», «Մումգայիթ», «Ձինվորը», «Կորսված շիրիմներ», «Դավաճան է նա, ով հող է զիջում», «Մասիսին նայող հայր», «Նա մեծ էր, անշուշտ՝ ծնված ցպահանջ» և այլ բանաստեղծություններ, որոնք տողերի ներքնատար շարժումներում կրում են պատերազմական գործողությունների ամբողջական նկարագիրը: Գրողի «Դավաճան է նա, ով հող է զիջում» բանաստեղծությունը, որը նվիրված է մարտնչող շահույնացիներին, ռազմական մի փայլուն օրինակ է.

Վեր կացեք, տղերք,
Ձենք կապեք, տղերք,
Ըսօր ուրիշ հոգս չկա մեզ համար:
Թշնամու գլխին հուր թափեք, տղերք,
Որ գորք է հանել մեր դեմ անհամար:

Երեկ Սասունն էր, Ձեյթունն էր, Վանն էր,
Ըսօր Արցախն է կրակների մեջ:
Թշնամին նույնն է, նույն հայաստանն է,
Նրա համար մեր տառապանքը՝ հեշ¹:

Բանաստեղծը հորդորում է հայոց քաջերին՝ երդվել Մռավին, Թարթառին, «ընկերներին քաջ ու նահատակ» և փրկել հողը, «դարձնել անառիկ»: Ռազմաշունչ բանաստեղծությունների մեջ արդեն նուրբ մանկագրի, քնարերգուի խոսքը մարտական հնչելության նոր որակներ է ձեռք բերում, ոգևորում, ոգեշնչում: Եվ այնտեղ, որ այն հոգևոր աղերսներ ունի հայ մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի «Ռազմակոչ»-ի հետ, ուր Վարպետն իրխոսքն ուղղում է ժողովրդին՝ փիլիսոփայական ընդհանրացումները ամփոփելով կյանքի ուլույսի հաղթանակի ու հավերժության մեջ. դեպի ռազմի դաշտ, դեպի հերոսացում, դեպի բարձունքը մեծ հաղթանակի:

Էյիե՛ յ, լսեցեք, ձայն տվեք իրար,
Ամե՞նքդ եք ոտքի, մարդ քնած չկա՞.
Շուտ հազեք-կապեք զենքեր ու գրահ,
Գոտեպնդվեցե՛ք ատելությամբ վառ,
Գոտեպնդվեցե՛ք անձնագոհ կամքով,
Գոտեպնդվեցե՛ք ահեղ վրեժով,
Շառաչե՛ք ուժգին, կաղնիներ հզոր,
Խոլ վրնջացե՛ք, նժույզներ խիզախ,
Մրրիկի նման գարկեցե՛ք շեփոր,
Դեպի ռազմի դաշտ, դեպ հերոսացում,
Դեպի ռազմի դաշտ՝ սուրբ դրոշի տակ
Դեպի բարձունքը մահի ու փառքի,
Վանեցե՛ք հեռու թշնամուն վայրագ,
Մեր խրճիթներից, մեր հնձաններից,
Մեր արտ ու կալից վանեցե՛ք հեռու²:

Իրադարձությունները փոխում են նաև մոտեցումները, արժեհամակարգերը, ընկալումները նորանում են, մեկնությունները կառուցվում միանգամայն այլ ելակետերի վրա: Ողբերգական ժամանակը ծնում է իր մոտեցումը՝ ցանկացած երևույթի նկատմամբ: «... Հայ գրականության գրեթե բոլոր արժեքավոր գործերը,-

¹Նույնտեղում, էջ 146:

²Իսահակյան Ա. Երկեր, Սովետական գրող, հրատ., Երևան, 1987թ., էջ 194:

գրում է գրականագետ Արքմենիկ Նիկողոսյանը,-որքերգական իրավիճակների ու կեցության ծնունդ են... Հայ գրողը որդեգրեց ոչ թե պատերազմը, թեևուզ հաղթական, փառաբանելու, այլ պատերազմներին ոչ ասելու քաղաքականությունը, ոչ թե զինվոր-ազատամարտիկի հաղթանակները ներբողելու, այլ՝ նրա՝ հաղթանակից հետո իր նրկրում որպես լուսանցքի մարդ ապրելը պատկերելու քաղաքականությունը: Ու հայ գրողը պատկերեց ոչ թե բերկրանքը, այլ ցավը, ոչ թե նվաճումը տարածքների, այլ կորուստը հազարավոր հրաշալի հայորդիների»¹: Եվ ապա նշում է գրականագետը, թե Արցախյան ազատամարտն «այդտեսակ ընկալումների» ինչպիսի դրսևորումներ ունեցավ: Սակնք, որ այս տրամադրությունները, անշուշտ, մարդասիրական ընդհանուր հենքի վրա են մշտապես ի հայտ գալիս: Մարդասիրական նման ընկալումների ծնունդ է և Յուրի Սահակյանի հետևյալ բանաստեղծությունը.

Պատերազմներում
Ով էլ որ հաղթի,
Պատրվողումիշտ էլ
Նույն մարդկությունն է²:

Բանաստեղծի փիլիսոփայությունն ունի երևույթի խորքերը բացելու միտում, որը և խնդիրը տեղափոխում է բարոյական սկզբունքների ոլորտ, այսինքն՝ այլ հարթություն: Նախ՝ առաջին հայացքից թվում է, թե Յուրի Սահակյանը հակառակ է ինքնիրեն՝ մեկ բանաստեղծության մեջ ռազմի կոչ է հնչեցնում, մյուսում գտնում է, որ ով էլ հաղթի պատերազմներում, պարտվողը մարդկությունն է: Բայց երբ երևույթը ներսից ենք դիտարկում, մանավանդ՝ բանաստեղծի ենթատեքստը բացելով, տեսնում ենք, որ,ինչպես ասում են, պարտություն չէ ամեն պարտություն, ոչ էլ հաղթանակ է ամեն հաղթանակ, հայտնվում ենք հարաբերականության դաշտում: Յու. Սահակյանը «Մի քնեք, տղաներ» բանաստեղծության մեջ արդեն ամրագրել է, որ Չարի և Բարու կռիվը հավերժական է, ուրեմն, Բարու հաղթանակը հենց մարդկության հաղթանակն է: Եվ մեզ մնում է հեղինակի «պարտություն» արտահայտությունը բարոյական և հոգեբանական եզրույթներում դիտել: Այսպես, թու բանաստեղծ Եվգենի Եվտուշենկոն «Մի չարաշահիր» բանաստեղծության մեջ գրում է.

Ցած մի գլորվիր դեպի հաղթանակ,
Այլ վեր բարձրացիր դեպի... պարտություն:³

Այստեղ «պարտություն» և «հաղթանակ» բառերը, անշուշտ, օգտագործված են այլաբերական իմաստով, արտահայտում են այլ բովանդակություն և հատկանիշ:

Որքան էլ մոտեցումները տարբեր լինեն, թե՛ Եվգ.Եվտուշենկոն, թե՛ Յու. Սահակյանն ընդունում են մեկ գեղագիտական ելակետ՝ եթե պատերազմը մղվում է հանուն ազատության, խաղաղության, չարի ոչնչացման, ուրեմն, դա մարդասիրություն է, իսկ եթե կռիվ են մղում տարածքներ ձեռք բերելու, ուրիշին ստրկացնելու համար, այս դեպքում արդեն, իրոք, պատերազմը մարդկության պարտությունն է:

Պոեզիայում բառերը շատ հաճախ «իրենց վրա են վերցնում» բառարանային բովանդակության հետ չխոսող այլ իմաստներ, դառնում են նշան ու խորհրդանիշ, երբեմն բառերը կարող են լինել անգամ «առարկա» կամ «իր», իրենցով, ինչպես երաժշտության մեջ, գործիքավորել ամբողջական ստեղծագործություններ: Դիմենք Ռ. Ուելլեքին և Օ. Ուորբենին: Սհա թե ինչ են գրում նրանք. «Գրողի արտահայտման միջոցը բառերն են: ...Բանաստեղծի համար բառը ոչ թե նախապես «նշան» է, ոչ թե թափանցիկ խաղաքար, այլ՝ «սիմվոլ» (խորհրդանիշ), որը արժեքավոր է թե՛ ինքնին և թե՛ վերարտադրելու իր կարողությամբ: Բառը կարող է նույնիսկ լինել «առարկա» կամ «իր», որը հաճելի է իր հնչողությամբ կամ տեսքով: Որոշ վիպասաններ (Սկոտ, Կուպեր, Դրայզեր) կարող են բառերը գործածել որպես նշաններ, որի դեպքում նրանք շահում են այլ լեզվի թարգմանված լինելով կամ հիշվում են որպես միջակա կառուցվածք: Բանաստեղծները սովորաբար գործածում են բառերը «խորհրդանշորեն»:

Յուրի Սահակյանի, Մոլանա Յախշունցի և, առհասարակ, արցախյան ազատամարտի մասին մեր գրողների գրած երգերը շնչում են խորը մարդասիրությամբ: Այս պարագայում արդեն խիզախությունն ու սխրագործությունը, մաքառումը, անվեհերությունը՝ որպես գեղագիտական յուրօրինակ կատեգորիաներ, ի վերջո, համաձուլվում են ազատասիրության ու հումանիզմի գաղափարների մեջ:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ամալյա Գրիգորյան - «Գրիգոր Նարեկացի» պետհավատարմագրված համալսարանի հայոց լեզվի և գրականության ամբիոն

Էլ. հասցե՝ amaliya.grig86@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում լամբագրական կոլեգիայի անդամ, ք.գ.դ., Ս.Խանյանը:

¹Granish.org, www.imyerevan.com:

²Սահակյան Յ., վեց գրքից, Սոնա, հրատ., Ստեփանակերտ, 2011, էջ 105:

³ Եվտուշենկո Եվգ., «Երրորդ հիշողություն», Հայաստանի հրատ., Երևան, 1974, էջ 22: